

мышлення, дія, поступки, характеризуються свободними від яких-либ вимог, умовностей поведіння, ради досягнення легкого і швидкого успіху, частіше всього без урахування конкретної ситуації. Ми використовували "Тест-опросник схильності до авантюризму", процедуру "Розміщення себе на шкалі авантюризму" і 16-PF особистісний опросник Кеттелла. Встановлено, що представителям групи авантюристичних осіб властиві соціальна сміливість, общительність, отзывчивість, добродушіє, схильність до вільного самовираження в поведінці, готовність до співдружеству, безпеки, імпульсивності, безтурботності, екстраверсія, багате уявлення, мрійливість і т. д. Представителям групи з мінімальним вираженням загального показателя схильності до авантюризму притаманна залежність від інших людей, необхідність підтримки, орієнтація на групові норми, конформність, довірливість, проникливість, обережність, високий самоконтроль, наполегливість, відповідальність, схильність до дотримання етикету.

Ключові слова: авантюризм, схильність до авантюризму, факторна структура, властивості особистості.

N. I. Melenchuk

FACTOR STRUCTURE OF ADVENTUROUS AND NON-ADVENTUROUS PERSONALITIES

The article presents the results of the empiric study focusing on psychological peculiarities of people having high and low intensity of adventurism proneness. The investigation involved sixty one individuals aged from twenty five to fifty. The research allows us to note that adventurism proneness is considered as a stable personality trait, certain emotional mood, way of thinking, behavior, that are characterized by actions free from any external requirements and conventionalities of behavior to attain easy and quick success in most cases without taking into account a particular situation. We used the universal procedure of "Self-placement on the conventional scale of adventurism proneness" (modification of the method developed by T. Dembo and S. Rubinstein), "Test-questionnaire of adventurism proneness" by O. Sannikova, A. Sannikov, N. Melenchuk, and "The Sixteen Personality Factor Questionnaire" (forms A, B). It is established that the members of the group of adventurous individuals are characterized by social boldness, sociability, sympathy, kindness, the tendency to free expression in behavior, commitment to the commonwealth, carelessness, impulsiveness, carelessness, extraversion, imagination, daydreaming, etc. Members of the group with minimal expression of the general indicator of adventurism proneness show inherent dependence on other people, the need for support, focus on group norms, conformity, trust, discernment, prudence, high self-control, perseverance, responsibility etc.

Keywords: adventurism, inclination to adventurism, factor structure, personal properties.

Подано до редакції 07.08.14

УДК: 159.9.01 – 025.13

М. М. Мельничук

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ТОЛЕРАНТНОСТІ СТУДЕНТІВ З ОСОБИСТІСНИМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ

У статті наведені узагальнені дослідження толерантності, які торкаються підходів до її змісту. Показано, що толерантність – це складний багатоаспектний і багатокомпонентний феномен, що має кілька ліній прояву й розвитку. Емпірично виявлені зв'язки різного рівня значимості толерантності зі ступенем розвитку і сформованості егоцентричних та просоціальних типів цінностей, що переважно охоплює та обумовлює взаємозв'язки толерантності з іншими особистісними характеристиками, з показниками розвиненості дивергентного мислення, з нервово-психічною стійкістю.

Ключові слова: толерантність, терпимість, відвертість, поблажливість, безконфліктність, емпатія, системний підхід.

Постановка проблеми. Змішування культур, індивідуалізація людини, розмаїття релігійних та ідеологічних переконань, поліетнічність, інтенсифікація комунікативних зв'язків, зростання "інакшості" з особливою гостротою ставлять проблему формування толерантності у стосунках між громадянами суспільства та виховання толерантності в підростаючого покоління у світі загалом і в Україні зокрема. Толерантність є важ-

ливою загальнолюдською цінністю й основою власне людських контактів і конструктивної взаємодії на різних рівнях: у взаєминах між окремими особистостями, між різними соціальними групами, культурами тощо. Вона надає можливість існувати складним багатонаціональним державним утворенням, мультикультурному та мультипарадигмальному діалогу, слугуючи запорукою розвитку демократичного суспільства.

Незважаючи на інтенсивне зростання робіт, присвячених дослідженню феномену, що вивчається, залишаються неокресленими характеристики як самих проявів толерантності, так і її структури та детермінації. Різні підходи роблять акцент на різних умовах, детермінантах, складових толерантності: це можуть бути когнітивні, емоційні, ціннісні, психофізіологічні та інші механізми або чинники толерантності. Така її специфіка передбачає необхідність застосування системного підходу до її дослідження, зокрема до вивчення толерантності як системної характеристики особистості. Ця проблема потребує досконалого теоретико-емпіричного вивчення, що дозволить розширити межі психологічного портрету толерантної особистості і, можливо, зможе задовольнити потреби в розвитку толерантних стосунків людей, забезпечуючи безпеку соціальної взаємодії у сучасному суспільстві. Уточнення структури і детермінації толерантності, що дозволить здійснювати її цілеспрямоване формування, є головним завданням роботи та пояснює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Толерантність є предметом уваги широкого кола науковців, зокрема і психологів. Так, аналіз психологічної літератури засвідчує наявність досліджень, присвячених з'ясуванню місця толерантності у процесі набуття особистісної цілісності (О. Г. Асмолов, Є. Ф. Казаков, В. А. Тишков); специфіки міжетнічної толерантності (Н. М. Лебедева, В. М. Павленко, М. І. Пірен, Г. У. Солдатова, Т. Г. Стефаненко, Т. А. Устименко); толерантності як особистісної риси (С. К. Бондирева, Д. В. Колесов); рис комунікативної толерантності (В. В. Бойко). Розробляються прикладні аспекти формування толерантної свідомості (О. О. Савченко, Л. Д. Шайгерова, О. Д. Шарова) та програми розвитку навичок ненасилля і толерантної поведінки (І. С. Зиміна, В. С. Магун). Окремим напрямком психологічних досліджень є вивчення толерантності до невизначеності (А. І. Гусев, Є. Г. Луковицька, П. В. Лушин, Н. В. Шалаєв) та фрустраційної толерантності (Л. М. Мітіна, І. Г. Попик, О. А. Холодова). У зарубіжній психології розробки проблеми толерантності представлені у дослідженнях стресостійкості й соціальної адаптації (С. Кобейс, Р. Раге, Т. Холмс); механізмів і проявів агресії (А. Басс, Л. Берковіц, Х. Хекхаузен); національної, релігійної й расової нетерпимості, ксенофобії (Г. Айзенк, Т. Адорно, М. Боуен, Т. Нельсон); особливостей особистості, що самоактуалізується (А. Маслоу); характеристик толерантної та інтолерантної особистості (Г. Олпорт); механізмів емпатії (Е. Еріксон, К. Роджерс); толерантності до невизначеності (С. Баднер, Д. Маклейн) тощо.

У сучасній психологічній науці існують різні підходи до розуміння сутності толерантності: психофізіологічний (Ф. Ю. Василюк, Є. Ю. Клепцова), інтеракційний (О. Г. Асмолов, І. Б. Гриншпун, В. В. Бойко), диверсифікаційний (Г. У. Солдатова, О. Д. Шайгерова), осо-

бистісний (Л. І. Рюмшина, Т. Адорно, С. К. Бондирева, Д. В. Колесов), екзистенційно-гуманістичний (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Г. Олпорт), соціально-психологічний (В. В. Москаленко), ситуаційний (М. Уолцер). Ці підходи охоплюють широкий спектр проявів і концепцій толерантності: нечутливість до несприятливих впливів; готовність сприймати інших такими, якими вони є, та взаємодіяти з ними на основі згоди і рівності, визнання багатовимірності та різноманітності людської культури; вільний і відповідальний вибір людиною толерантного буттєвого ставлення до життя; особистісні цінності, установки і смисли; терпимість до різних думок, неупередженість в оцінці людей і подій; здатність протистояти різного роду життєвим труднощам без втрати психологічної адаптації тощо.

Системний підхід до вивчення толерантності дозволяє виокремити три рівні цього інтегрального особистісного феномену: соціально-психологічний, індивідуально-психологічний та психофізіологічний (М. М. Мельничук, В. М. Павленко).

До соціально-психологічного виміру толерантності (Н. А. Асташова, О. А. Бенькова, Л. І. Рюмшина) належить, насамперед, певна ціннісно-сенсова система визнання "інакшості" суб'єктів міжособистісної взаємодії, у якій центральне місце посідають цінності поваги до людини як такої та до її права вибору світогляду й життєвої позиції. Цей рівень толерантності, який є вищим стосовно всіх інших рівнів і може розглядатися як "системоутворювальний чинник", що інтегрує й регулює дію всіх інших, "периферійних", психологічних складових толерантності, пропонуємо назвати *прийняттям*.

Індивідуально-психологічний аспект вивчення толерантності (С. Л. Братченко, І. П. Шкуратова, О. Б. Скрябіна), котрий включає психологічні особливості, що допомагають особистості розбудовувати позитивні конструктивні стосунки як з оточуючими, так і з самою собою, визначаємо як *поблажливість*. Показано, що дивергентне мислення, емпатія і, більш широко, емоційний інтелект, низка поведінкових умінь і здібностей можуть розглядатися як когнітивні, емоційні й поведінкові неконгруентності індивідуальностей, що складають індивідуально-психологічний рівень детермінації толерантності.

Психофізіологічний рівень, чи аспект, толерантності, який включає стійкість до зовнішніх впливів, зокрема до нервово-психічної "парціальності" (за В. Д. Небилициним) властивостей різних індивідів, здатність зберігати стан нервово-психічної рівноваги, стабільність за дії стресорів і чинників, що фруструють (Г. У. Солдатова, Л. А. Шайгерова, О. В. Шарова), пропонуємо назвати *витривалістю*. Одним з найбільш релевантних репрезентантів відповідної складової толерантності є нервово-психічна стійкість, що пов'язана зі збереженням емоційної рівноваги і стійкості, зі здатністю продовжувати успішну діяльність, зберігати успішне виконання діяльності в емоційно складних умо-

вах.

Отже, зріла *толерантність* поєднує особистісні сенси, цінності та установки на співіснування зі світом, когнітивну складність у сприйнятті суперечливого світу, емпатійну готовність до "інакшості" та поведінку, компетентну в терпимості. Системну структуру феномену толерантності складають на соціально-психологічному рівні – *прийняття*, на індивідуально-психологічному – *поблажливість* і на психофізіологічному – *витривалість*.

Для вивчення особливостей взаємозв'язків між показниками кожного рівня системи толерантності та загальним рівнем її вияву було проведено емпіричне дослідження. У ньому перевірялося припущення про те, що рівень прояву толерантності має тісний взаємозв'язок саме з показниками соціально-психологічного рівня, оскільки ієрархія структурних елементів системи толерантності дозволяє верхнім (онтогенетично пізнішим) складовим виконувати регулюючу функцію відносно нижніх. Так, людина, яка має ціннісні орієнтації на доброту, гуманність, може компенсувати недостатню психофізіологічну стійкість у міжособистісних відносинах у тих ситуаціях, які пов'язані з наявністю заперечення, неприйняття негативних емоцій.

У дослідженні взяли участь студенти Полтавського національного педагогічного університету віком від 20 до 21 року, які навчаються за різними спеціальностями на п'ятому курсі психолого-педагогічного (69), фізико-математичного (103), історико-географічного (75) факультетів. Обсяг вибірки – 250 осіб. Група студентів мала однаковий вік та рівень освіти. До неї увійшли представники обох статей (149 чоловічої та 101 жіночої статі).

Методики, які були обрані згідно з поставленими задачами для емпіричного дослідження, поділялися за призначенням відповідно до вивчення певних компонентів системи толерантності [3].

Експрес-опитувальник "Індекс толерантності"

Г. У. Солдатової зі співавторами та методику діагностики загальної комунікативної толерантності В. В. Бойка використано як інтегральні показники толерантності з урахуванням того, що перший опитувальник більше спрямований на дослідження рівня особистісних установок і ставлень, а другий – на поведінку в реальному спілкуванні. З метою дослідження виключно соціально-психологічного рівня детермінації толерантності, релевантним репрезентантом якого є саме ціннісно-смілова сфера особистості, був використаний опитувальник цінностей Ш. Шварца. У блоці дослідження індивідуально-психологічного рівня детермінації толерантності для вивчення показників когнітивного й емоційного компонентів були застосовані такі методи: тест дивергентного (творчого) мислення Ф. Вільямса, опитувальник для діагностики здібності до емпатії (за А. Мехрабіаном, Н. Епштейном) та

методику визначення рівня емоційного інтелекту Н. Холла. Методика дослідження малюнкрової фрустрації (за С. Розенцвейгом), спочатку включена в дослідження як показник поведінкового компоненту психологічного рівня, але була використана теж як діагностичний інструмент, що більш інтегрально оцінює толерантність і на індивідуально-психологічному, і на соціально-психологічному рівнях, виходячи за межі вузької поведінкової складової толерантності. Для емпіричного дослідження психофізіологічного рівня детермінації толерантності була використана методика оцінки нервово-психичної стійкості (Ленінградська військово-медична академія імені С. М. Кірова).

Виклад основного матеріалу. Аналіз результатів проводився за допомогою методів математичної статистики SPSS.

Під час кореляційного аналізу було з'ясовано, що "Індекс толерантності" безпосередньо пов'язаний на рівні значущості $p < 0,001$ із соціальною адаптацією (r Пірсона = 0,94), із базовою цінністю універсализму ($r = 0,86$ та 0,81 для нормативного й поведінкового рівнів відповідно), із послабленням екстраунітивних реакцій ($r = 0,84$), із фіксацією на задоволенні потреби ($r = 0,808$), із послабленням фіксації на перешкодах ($r = 0,76$), із комунікативною толерантністю ($r = 0,71$), із цінністю влади на нормативному рівні ($r = -0,71$) із гнучкістю мислення ($r = 0,70$). Менш виразні кореляції виявлено з іншими показниками реагування на фрустрацію, із дивергентним мисленням, із ціннісною сферою, із розумінням власних емоцій та з емпатією (для відповідних шкал абсолютне значення r припадає на діапазон 0,14 - 0,65; $p \leq 0,021$).

Субшкали "Індексу толерантності" мають досить подібну структуру зв'язків, корелюючи, насамперед, із соціальною адаптацією, з ціннісною сферою, із системою реагування на ситуації, що викликають фрустрацію, із комунікативною толерантністю та когнітивною флексibilitністю. Є і відмінності. Етнічна толерантність дещо більше пов'язана з соціальною адаптованістю ($r = 0,72$; $p < 0,001$) і найкраще віддзеркалює «Індекс толерантності» в цілому ($r = 0,77$; $p < 0,001$). Соціальна толерантність виявляється менше пов'язаною з ціннісною сферою, у системі зв'язків цього виду толерантності більш питому вагу має гнучкість мислення ($r = 0,52$; $p < 0,001$) і комунікативна толерантність ($r = 0,58$; $p < 0,001$). Отримані дані свідчать про більшу важливість ціннісних орієнтацій (з ними зафіксовано 13 значущих кореляцій; r за модулем у діапазоні 0,16 – 0,67) розвитку дивергентного мислення в цілому ($r = 0,46$; $p < 0,001$) та особливостей емоційної сфери для толерантності як риси особистості. Отже, такі складові толерантності, як етнічна толерантність, соціальна толерантність і толерантність як риса особистості, будучи у значній мірі пов'язаними з одними й тими самими чинниками, мають і значну специфіку.

Комунікативна толерантність на рівні значущості

$p < 0,001$ тісно пов'язана з показником методики "Індекс толерантності" ($r = 0,71$), трохи менше – з соціальною адаптацією ($r = 0,67$), з цінністю універсалізму ($r = 0,63$ та $0,61$ для нормативного й поведінкового рівнів відповідно), з відсутністю екстрапунітивних реакцій ($r = 0,62$), із фіксацією на задоволенні потреби ($r = 0,62$), із відсутністю орієнтації на владу ($r = 0,60$ та $0,50$ для нормативного й поведінкового рівнів відповідно) та фіксацією на перешкодах ($r = 0,57$), із гнучкістю ($r = 0,58$), з добротою на поведінковому ($r = 0,55$) і нормативному рівнях ($r = 0,51$). Менш виразні кореляції індексу толерантності спостерігаються з показниками дивергентного мислення, ціннісної сфери, емоційного інтелекту та емпатії. Отримана структура кореляційних зв'язків комунікативної толерантності з іншими змінними даними дослідження дуже подібна до кореляції "Індексу толерантності", але із суттєво зменшеною силою зв'язків. Таким чином, комунікативна толерантність, що пов'язана з поведінкою у спілкуванні, менше корелює зі змінними даними нашого дослідження, ніж толерантність на рівні особистості, установок і орієнтації.

Результати кореляційного аналізу в студенток і студентів окремо свідчать на користь того, що ціннісна система юнаків меншою мірою (ніж у дівчат) пов'язана з їх ставленням до інших, зокрема, з рівнем толерантності. При цьому, насамперед, знижується регуляція високими загальнолюдськими та просоціальними цінностями (універсалізм, доброта), тоді як негативний вплив домінування егоцентричних цінностей і прагнень (влади, власних досягнень і задоволення, тобто центрована на собі позиція) знижується набагато менше. Показано, що у юнаків когнітивна флексибільність відносно більше, ніж у дівчат, взаємопов'язана з толерантністю у порівнянні з іншими показниками дивергентного мислення.

Система толерантності у дівчат є більш інтегрованою у плані зв'язку її особистісних, установчих і поведінкових компонент, тоді як у юнаків бачимо зменшення сили зв'язків толерантності з переважно більшістю шкал (13 тісних кореляцій двох інтегральних шкал толерантності з іншими показниками у студенток проти 5 у студентів, а також 18 середніх проти 9). У цілому поведінковий рівень толерантності виявляється недостатньо інтегрованим у систему особистості юнаків. Тобто уявлення про необхідність бути толерантним, про власну толерантність як складову особистості, та показники, що більш пов'язані з конкретними діями, поведінкою толерантного чи інтолерантного характеру – є досить різними феноменами. Певною мірою це може пояснюватися недостатнім рівнем соціально-

психологічного розвитку досліджуваних студентів.

Виявлені кореляційні зв'язки свідчать про входження толерантності в широкую систему соціальної адаптації, про її взаємозв'язок з особливостями реагування на стрес, фрустрацію, з поведінковими стратегіями людини в цілому. Вони є ще одним доказом існування такої передумови для толерантності, як ціннісні пріоритети особистості (орієнтація на універсальні загальнолюдські цінності, доброту, гармонію, тобто децентрована, відкрита позиція, у протилежність орієнтації на власний статус, досягнення та задоволення, тобто позиції, центровані на власному "Я", та дивергентне мислення. Показники психофізіологічного й емоційного аспектів толерантності (емпатія, емоційний інтелект і нервово-психічна стійкість) виявилися здебільшого відокремленими від інших складових цього феномену.

Висновки і перспективи подальших розвідок.

1. Толерантність можна вивчати як системну характеристику особистості, що має рівневу структуру детермінації: психофізіологічний, індивідуально-психологічний і соціально-психологічний рівні. Виходячи з системно-рівневого розуміння, запропоновано розглядати толерантність як *прийняття* (толерантність на соціально-психологічному рівні), *поблажливість* (толерантність на індивідуально-психологічному рівні) та *витривалість* (толерантність на психофізіологічному рівні).

2. Толерантність пов'язана насамперед зі ступенем розвитку і сформованості егоцентричних та просоціальних типів цінностей, що переважно охоплює та обумовлює і взаємозв'язки толерантності з іншими особистісними характеристиками. Другими за ступенем зв'язку з толерантністю є показники розвиненості дивергентного мислення, тоді як емоційна та поведінкова сфери мають набагато менше значення. Найменший ступінь зв'язку з толерантністю має нервово-психічна стійкість.

3. Головним напрямком розвитку толерантності має бути робота з системою ціннісних орієнтацій: вони повинні перетворитись із лише відомих речей на знаряддя ефективного впливу на поведінку особистості.

Перспективою подальших досліджень є перехід до більш широкого вивчення загальної системи толерантності з урахуванням її різних складових, чинників і механізмів, поглиблений аналіз місця емоційних і психофізіологічних аспектів толерантності в цій системі, звернення до ситуаційних і контекстуальних особливостей і детермінант толерантності та подальша розробка методичного інструментарію вимірювання толерантності як багаторівневого феномену.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асмолов А. Г. На пути к толерантному сознанию / А. Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – 255 с.
2. Братусь Б. С. Аномалии личности /

Б. С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.

3. Психодиагностика толерантности личности / Под редакцией Г. У. Солдатовой, Л. А. Шайгеровой. –

М.: Смысл, 2008. – 172 с.

4. Толерантность / общ. ред. М.П. Мчедлова. – М.: Республика, 2004. – 416 с.

5. Dalcourt G. J. Tolerance // *New Catholic Encyclopedia*; second edition, 2003. – Vol. 14. – P. 11.

6. Droit R. P. Aes dues visages de la tolerance // *La tolerance aujourd'hui (Fnalises philosiphigues): Document*

de travail pour le XIX Congres mondial de philosophi (Moscou. 22-28 aout 1993). Paris, UNESCO, 1993. P. 11.

7. Furnham A. Tolerance of ambiguity : a review of the concept, its measurement, and applications / A. Furnham, T. Ribchester // *Current Psychology : developmental, learning, personality, social.* 1995. № 14. P. 179-199.

REFERENCES

1. Asmolov, A. G. (2000). *Na puti k tolerantnomu soznaniyu [On the way to tolerance]*. Moscow: Smysl [in Russian].

2. Bratus, B. S. (1988). *Anomalii lichnosti [Abnormalities of personality]*. Moscow: Mysl [in Russian].

3. Soldatova, G. U. & Shaygerova, L. A. (Ed.). (2008). *Psihodiagnostika tolerantnosti lichnosti [Psycho tolerance of the person]*. Moscow: Smysl [in Russian].

4. Mchedlov, M. P. (Ed.) (2004). *Tolerantnost [Tolerance]*. Moscow: Respublika [in Russian].

5. Dalcourt, G. J. (2003). Tolerance. *New Catholic Encyclopedia; second edition, 14, 11.*

6. Droit, R. P. (1993). Aes dues visages de la tolerance. *La tolerance aujourd'hui (Fnalises philosiphigues): Document de travail pour le XIX Congres mondial de philosophi (Moscou. 22-28 aout 1993)*. Paris: UNESCO. P. 11.

7. Furnham, A. & Ribchester, T. (1995). Tolerance of ambiguity: a review of the concept, its measurement, and applications. *Current Psychology: developmental, learning, personality, social.* № 14. Pp. 179-199.

М. М. Мельничук

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СИСТЕМЫ ВЗАИМОСВЯЗЕЙ ТОЛЕРАНТНОСТИ СТУДЕНТОВ С ЛИЧНОСТНЫМИ ХАРАКТЕРИСТИКАМИ

В статье приведены обобщенные исследования толерантности, касающихся подходов к ее пониманию. Показано, что толерантность – это сложный, многоаспектный и многокомпонентный феномен, имеющий несколько линий проявления и развития. Эмпирически выявлены связи разного уровня значимости толерантности с показателями степени развития и сформированности эгоцентричных и просоциальных типов ценностей, которые преимущественно охватывают и обуславливают взаимосвязи толерантности с другими личностными характеристиками: с показателями дивергентного мышления, с нервно-психической устойчивостью.

Ключевые слова: толерантность, терпимость, открытость, снисходительность, бесконфликтность, эмпатия, системный подход.

М. М. Melnichuk

EMPIRICAL STUDY OF THE INTERCONNECTION SYSTEM OF STUDENTS' TOLERANCE AND PERSONAL CHARACTERISTICS

The article is devoted to theoretical and empirical study of tolerance, systemic analysis of the tolerance structure and levels of determination: psychophysiological, individually psychological and psychosocial. The study examines psychophysiological, personal, existential and humanistic, psychosocial and situational approaches to the study of tolerance in the domestic and foreign Psychology. The necessity of a systematic study of tolerance can go to the understanding of this phenomenon as an integrated system and personality characteristics with three levels of determination: psychophysiological, individually psychological and psychosocial. The theoretical analysis shows that tolerance is a system of integrity competence of tolerant behavior, cognitive complexity in the perception of contradictory world, readiness for empathy, personal values and attitudes to coexist in peace. The study of this phenomenon should systematically take into account physiological, cognitive, emotional, behavioral and value-semantic aspects. It is found out that the latter level (value orientations, personal maturity, social adaptation) is the most important one, the individual psychological one (divergent thinking, empathy) is of the less importance and the psychophysiological level plays the smallest role in the determination of tolerance. The author also reveals a relative importance of factors of tolerance: it is shown that the tolerance is a part of the system of personal maturity and social adaptation, it is determined first of all by value orientations and the degree of divergent thinking development. The results of the correlation analysis of students of both genders give reasons to note that value system of boys is (in a lesser degree compared with girls) connected with their attitude towards other people, particularly, with the level of tolerance. The system of girls' tolerance is more integrated in its connection of personal, constituent and behavioral components.

Keywords: tolerance, patience, frankness, indulgence, conflict-free, empathy, system approach.

Подано до редакції 30.07.14